

RECURSOS I FONTS DOCUMENTALS

L'ARXIU HISTÒRIC D'EIVISSA I FORMENTERA (AHEiF) I LES SEUES COL·LECCIONS ESPECIALS

Fanny Tur Riera

Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera
Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa

L'Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF) té la seu oficial a Can Botino, edifici també conegut com a Can Montero, Can Llobet o Casa Fonne, segons les famílies que l'han habitat des del segle XVII. L'immoble va ser adquirit l'any 2001 pel Consell d'Eivissa i Formentera i l'Ajuntament de la ciutat per convertir-lo en un espai per a dependències municipals. Segles ençà, l'AHEiF havia estat ubicat a l'edifici de l'antiga Universitat d'Eivissa i Formentera, a l'actual plaça de la Catedral, abans de sa Torreta. Avui, la construcció gòtica, que va ser l'epicentre del govern local i autònom i que continua sent propietat municipal, acull part del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (MAEF). Des de la dècada dels trenta del segle XIX i quan feia un segle que la Universitat havia passat a ser Ajuntament en aplicació dels Decrets de Nova Planta, tant l'AHEiF com la corporació municipal varen traslladar-se a l'antic convent dels Dominics, a la plaça que avui es diu d'Espanya, però que tothom diu de l'Ajuntament i que abans va ser de la República.

El carrer de Pere Tur, on s'ubica l'AHEiF, ha estat l'escenari de la vida d'algunes persones vinculades a la seua història, com Bartomeu de Roselló, periodista, batle de la ciutat i diputat, que va dirigir alguns dels principals periòdics de les Pitiüses i que va llegar la seua col·lecció de diaris a l'Ajuntament, col·lecció que esdevindria amb el temps la llavor de la futura Hemeroteca Municipal, que des de fa anys està digitalitzada i a l'abast de tothom. Altres seccions i sèries documentals completes que es poden consultar en xarxa són:

- Actes de la Universitat i de l'Ajuntament
- Passaports
- Allistaments
- Patents de Sanitat
- Padrons i censos
- Registre Civil
- Llibre de privilegis
- Col·lecció de cartes de Maria Antònia Salvà (1943-1944). Donació de Florenci Arnan.

L'AHEiF és un espai obert i durant les darreres tres dècades s'ha enriquit i ampliat amb donacions d'arxius i biblioteques particulars com ara la de Marià Villangómez o la part de la biblioteca del mestre republicà Antoni Albert i Nieto —el qual va patir presó a Eivissa i a Palma— que els franquistes no varen aconseguir cremar.

La classificació definitiva de l'AHEiF es va dur a terme a partir de 1987 emprant com a referència la proposta de classificació dels arxius històrics de la Generalitat de Catalunya, l'extracte de la qual és el següent:

- I. Administració local:
 - Universitat: llibres de Juraria i dels oficials.
 - Correspondència dels jurats
 - Ajuntament: llibres de Regidoria. Actes municipals. Correspondència. Bans
- II. Administració de justícia:
 - Cúria
 - Jutjats
 - Governador. Ordinacions. Bans. Correspondència

- III. Agricultura, ramaderia i pesca. Aigua, escorxadors, cavalleries
- IV. Associacions. Gremis i confraries
- V. Beneficència. Serveis Socials
- VI. Cultura
- VII. Defensa i ordre públic
- VIII. Demografia i Registre Civil. Padrans i censos de població
- IX. Eleccions. Municipals. A Corts. Cartells. Censos electorals
- X. Església i convents
- XI. Indústria i comerç. Port. Mercats i comerços
- XII. Instrucció pública
- XIII. Obres públiques i urbanisme. Camins. Cementiris
- XIV. Sanitat i higiene pública. Sanitat marítima
- XV. Documentació notarial —Protocols. Documentació encara no cedida
- XVI. Llegats, pergamins i arxius patrimonials
- XVII. Codis, cartularis, privilegis, cartes reials
- XVIII. Memòria històrica i democràtica

Seccions especials:

- XIX. Cartografia
- XX. Segells i monedes
- XXI. Llibres manuscrits
- XXII. Biblioteca auxiliar. Biblioteca Municipal de Can Botino
- XXIII. Hemeroteca (HME)
- XXIV. Arxiu d'Imatge i So Municipal (AISME)
- XXV. Col·leccions.

L'Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa (AISME) és una secció de l'AHEiF amb entitat pròpia i va ser el primer arxiu audiovisual públic de les Pitiüses. Creat l'any 1989 a partir del fons institucional i de la secció d'Obres municipal, s'ha anat completant amb donacions i adquisicions. L'AISME té la seua pròpia classificació, establerta en deu sèries:

- Grup I: la ciutat
- II: personatges
- III: festes i esdeveniments
- IV: la gent
- V: feines tradicionals
- VI: fora Vila

- VII: illa de Formentera
- VIII: arquitectura rural i tradicional
- IX: Ajuntament
- X: col·leccions especials.

Com mostra el quadre de classificació de l'AHEiF, a més del fons de l'antiga Universitat, del qual el document més antic correspon al Llibre del clavari de 1373 —tot i que al Llibre de privilegis consten copiats usatges, franqueses, privilegis i cartes des de 1235—, l'arxiu històric de les Pitiüses custodia la documentació de l'antiga Cúria de la Reial Governació, de la qual s'han conservat lligalls des de principi del segle XVII. La casa de la Cúria es trobava també a la plaça de sa Torreta. Aquest fons, que no era de titularitat municipal, es va salvar del deteriorament de dècades gràcies a les gestions de l'aleshores secretari de la Corporació, Marià Llobet i Tur, que anys després cediria la seua biblioteca sobre la Guerra Civil.

La importància d'aquesta secció s'explica per molts de motius, entre d'altres, perquè esdevé una crònica de la societat pitiüsa fa segles. Els centenars de lligalls i causes incoades varen recollir per a futura memòria noms de lloc, malnoms, usos i costums com ara les empallades o les *encerrades*, relacions socials, qüestions d'honor —els secrets del festeig i la fugida—, inventaris de béns, descripcions de feines, robes i joies, usos jurídics com el repartiment de la llegítima o la figura del curador, així com diferents manifestacions del patrimoni immaterial i popular illenc. Entre els lligalls incoats per causes d'allò més diverses com ara la reclamació d'una herència, d'un deute o la denúncia per una vetlada que va acabar amb un ferit, hi podem trobar des de la lletra d'una cançó de porfèdia de l'any 1834:

Ses meues cançons ja cridau
que qui vol porfèdia,
i així que trega sa cara
es que més valent serà;
dona, escurau s'olla i
posau aigua a escalfar
que han de fer un test de
sopes i l'hem de ben afartar¹

¹ Francesca Tur Riera, «Una vetlada, una cançó i una baralla». *El Pitiús* (2006), p. 47-48

A la descripció de com anaven vestits els pagesos el 1837:

...llevaba una camisa encarnada listada, pantalón de lienzo blanco, chaqueta de paño azul, faja de lana encarnada, gorro de lo mismo y alpargatas de esparto, llevando el hurón colgado á la espalda y dentro su Jaula; y su compañero hiba en mangas de camisa, esta y el pantalón de lienzo blanco, faja encarnada, gorro de lo mismo y alpargatas de esparto.²

O la relació de les joies que constituïen la dot —sempre variable— d'una al·lota de fora Vila l'any 1850:³

- 38 botons d'or
- Un guarniment d'or
- Una joia —ornament que guardava una pintura o una imatge religiosa i les al·lotes se solien penjar al pit amb la resta de l'emprendada
- Dos rosaris de coral encastats en plata amb les creus corresponents.

Altres documents essencials per conèixer el funcionament de la Universitat són les diferents ordinacions aprovades des del segle XIV i que, tot i ser un conjunt de disposicions dictades per regular el funcionament d'una institució, són també una magnífica font d'informació per saber com era la societat illenca, perquè regulava tots els aspectes de la vida pública, política, econòmica —«...per los preus exorbitants de las Cosas...» —⁴ i social de les Pitiüses. Del segle XVII es conser-

ven a l'AHEiF les de 1663, dictades pel governador Roderic de Borja-Llançol, i les de 1686, signades pel governador Juan de Bayarte Calasanz y Ávalos, que al llibre primer establia com s'havien de constituir els consells Secret i General, així com el jurament i les obligacions dels diferents càrrecs i oficials, tant de la Vila com de la Part Forana. El llibre segon regulava l'administració de justícia, així com els salaris de qui la impartia. Un apartat interessant és la relació dels dies feriats de l'any. El llibre tercer tractava de la gestió de la indústria més important de les Pitiüses, la sal.

També ho són els bans municipals i els decrets pel governador de torn amb l'objectiu comú d'intentar, la majoria de les vegades sense èxit, controlar la vida pública i social dels illencs. Un exemple és el signat el 1699 pel governador i capità general Domènec de la Canal i Torralla en què prohibia un costum que es va perllongar durant segles, la fuita:

...no dubtan las donsellas y otras fillas de familia que estan baix lo govern y custodia de los pares tant de nits com de dia publica, o, amagadament, de propia autoritat anarsen de la Casa de los pares, o, de altra part acompanyades de los anemorats, o, de otras personas instigados per aquells a fi y efecto de contractar matrimoni Contra la Voluntat de sos pares...

O el dictat divuit anys després en què es prohibia que els porcs anassin amollats pel carrer de la Vila i Reial Força: «Por quanto contra toda razón política van sueltos por las calles desta Villa y Marina los tosinos y marranas...».⁵

Per altra banda, el fons de l'arxiu conserva documentació que fa referència a les altres illes. Un exemple és la còpia impresa de la Reial cèdula signada per Carles III l'any 1782 en què decretava que els xuetes mallorquins poguessin establir-se amb llibertat a qualsevol lloc de la ciutat i no fossin discriminats ni maltractats: «...que a los individuos del barrio llamados de la Calle de

² «Criminal formado de oficio en virtud de denuncia hecha por Antoni Riera de Cas Turs de Santa Eulalia en averiguacion de los autores y complises en el rapto de Catalina Roig de Joan Mestre de San Miguel que se halla con esponsales de futuro otorgados para contraer matrimonio con Antoni Riera hijo del denunciante». Data: 1837. AHEiF. II – Administració de Justícia. II.1.J1^a . C2. 10/1

³ «Civil: Don Manuel Ortega en nombre de Domingo Gibert, contra Joan Arabí como marido de Maria Gibert, sobre devolucion de las alhajas que la ultima aportó al matrimonio». Data: 1851. AHEiF. II – Administració de justícia. II.1.J1^a 50/5 1851. C2. 50/5

⁴ «Reales ordinaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza -1686- que saca a luz su muy ilustre Ayuntamiento (...) con un propileo, que es resumpta historica, corographica y cronologica de las mismas islas.» Data: 1751. AHEiF. Reials Ordinacions. II.11 RO. C1

⁵ «Bandos y Pregones desde el año de 1678 hasta el de 1733 inclusive». Data: 9 d'abril de 1699 i 16 de febrer de 1717. AHEiF. Bans del governador. II.10 BG. C1

la ciudad de Palma (...) no solo no se les impida habitar en cualquier sitio de la ciudad o isla sino que se les favorezca y conceda toda protección y que no se les insulte y maltrate...».⁶ I gràcies a la intensa activitat portuària i de relacions comercials que des de sempre ha mantingut Eivissa, milers de patents de Sanitat emeses en ports de tot el món i la documentació d'aquesta secció aporten dades interessants de les epidèmies de pesta, febre groga i còlera que els anys 1820, 1821 i 1865 respectivament varen castigar Mallorca i de les quals les Pitiüses es varen deslliurar.

Com sabem arxivers i investigadors, la màgia dels arxius esdevé cada vegada que es fa una troballa. Així va passar catalogant la secció de comptes municipals i la correspondència de l'AHEiF. Enmig de rebuts, notes i esborranys de cartes sorgiren dades que varen permetre reconstruir el naixement del primer teatre municipal d'Eivissa, conegut popularment com a Sa Quartera, perquè es va ubicar en un antic magatzem municipal a la plaça del mateix nom, avui del Sol, a Dalt Vila. Així, hem pogut esbrinar que l'any 1834 l'Ajuntament de la ciutat va demanar autorització al Govern Civil de la província per impulsar el primer teatre públic municipal. L'escrit del batle aprofità l'avinentsa per fer constar que esperava autorització per al nou ús de l'edifici de la mateixa manera que el governador havia donat el vistiplau per a un cas similar a Mallorca:

Verificado el reintegro, el Ayuntam(ien)to tendrá el edificio referido completamente mejorado sin gravamen de los fondos públicos, (...) y además habrá conseguido q(u)e una finca (...) q(u)e en el día ningún bien reporta, produzca caudales q(u)e se invertirán en los obgetos q(u)e se crean más útiles de la misma manera q(u)e ha tenido V.S. a bien mandarlo con respecto al Pueblo de Manacor...⁷

Dues setmanes després l'Ajuntament d'Eivissa rebia de la subdelegació principal de Foment de les Illes Balears la resposta d'autorització signada per Guillem Moragues, en què s'aplaudia la generositat dels particulars que posarien els sous per endavant i la iniciativa municipal d'aconseguir un teatre sense que suposàs una càrrega pública. Les obres realitzades varen permetre habilitar el teatre i adaptar-ne l'espai per a un saló de ball que també constava d'un cafè, que es va inaugurar el 27 d'abril de 1835, dia del 29è aniversari de la reina gobernadora.

A més del procés de digitalització encetat fa gairebé dues dècades i que ha fet que l'AHEiF sigui l'arxiu públic de les Illes amb més fons disponible a la xarxa, l'entitat ha impulsat la publicació dels catàlegs d'algunes col·leccions i seccions. La darrera ha estat el primer volum de Contes i llegendes, de Vicent Tur Guasch Fornàs, que amb la seua esposa formà els Xacoters de Balàfia i anà durant anys casa per casa recollint dites, llegendes, cançons i contes populars, com la història de l'estiuet de Sant Martí i la cançó popular de la dama d'Aragó:

A Aragó hi ha una dama
que és polida com un sol
té sa cabellera rosa
li arriba fins es talons...

Més enllà del quadre de classificació, hem volgut fer un petit tast de la documentació diversa que es pot trobar i consultar a l'AHEiF, un arxiu que té l'excepcionalitat de tractar-se d'un fons d'abast interinsular, però de titularitat municipal.

⁶ *Real Cédula de S. M. y Señores del Consejo, por la qual se manda (...) baxo las penas que se expresan.* Madrid: imprenta de D. Pedro Marín, 1782.

⁷ Esborrany de carta del batle d'Eivissa. Data: juny de 1834. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF). VI-Cultura. V.1. Cor. C1

Don *Juan Bestard Sureda* Director de la Prisión *Provincial*
 de *Palma de Mallorca* Presidente de la Junta de
 disciplina de la misma

FILIACIÓN Y RESEÑA

Naturaleza *Libre*
 Edad *70 años*
 Estado civil *casado*
 Hijos: *siem*
 Delito *Auxilio a la rebelión*
 Condena *12 años y 1 día*
 Tiempo extinguido *2 años 5 meses 11 días*
 Tiempo que le falta por extinguir *8 años 6 meses 20 días*

SEÑAS PARTICULARES

(Firma del liberado e impresión dactilar del pulgar derecho.)

Pulgar derecho

CERTIFICO: Que la Junta de disciplina de este Establecimiento, en sesión de hoy, ha dado cumplimiento a la Real orden de..... de..... del corriente año, por el que se concede libertad condicional al penado *Antoni Albert Nieto* atendiendo a su buena conducta.

El liberado fijará su residencia en *Móra* provincia de *Valencia* y estará bajo el patrocinio y vigilancia de las Autoridades locales del pueblo en que va a residir o de aquel al que, por necesidad, se instale, hasta que se le conceda la libertad definitiva por su buen comportamiento, o reingrese en la Prisión de procedencia por su mala conducta. Se le entrega, en concepto de ahorros, socorros de marcha, etc., la cantidad de..... pesetas..... céntimos.

Y para que conste, y de conformidad a lo mandado, se expide la presente en *Palma de Mallorca* a *28 de Marzo* de 19*29* *111 A. 6.*

(Firma)
Juan Bestard Sureda

Figura 1. Certificat de llibertat condicional a nom del mestre i polític republicà Antoni Albert i Nieto. Arxiu familiar Albert i Nieto. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

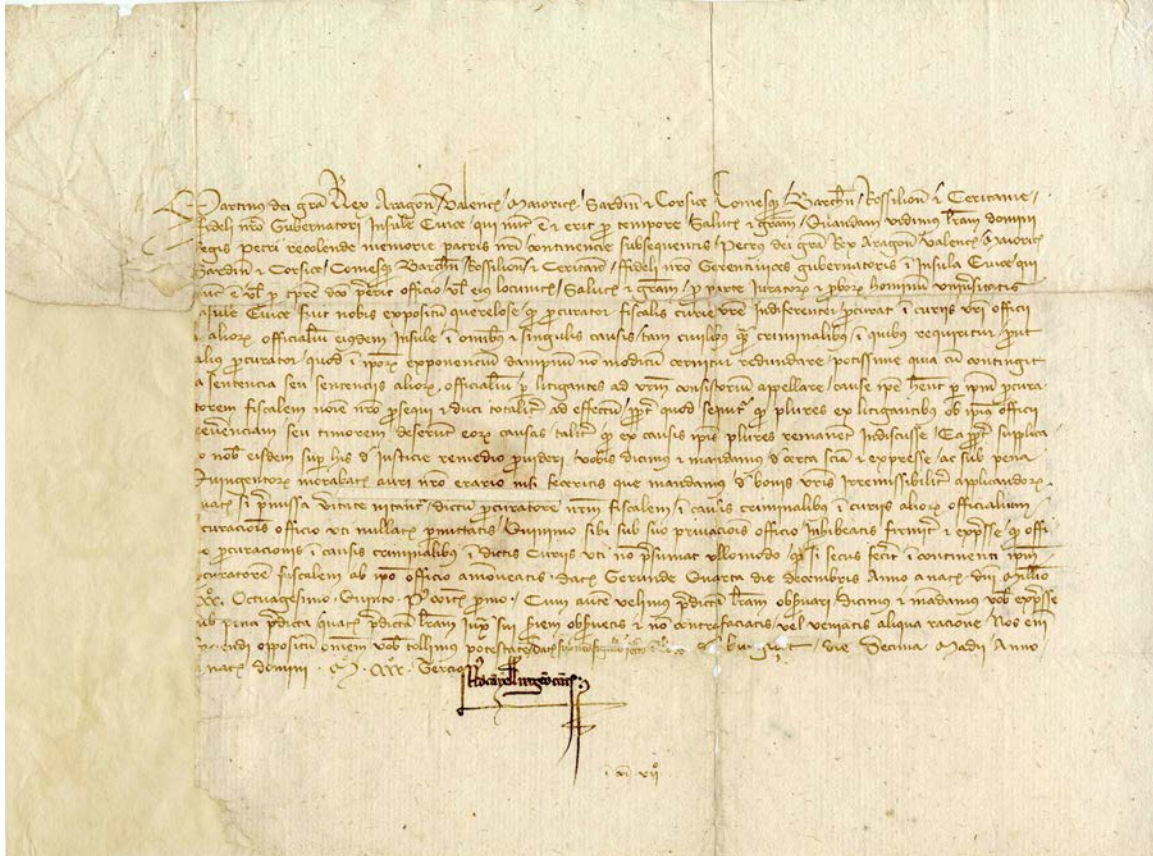

Figura 2. Carta real signada per Martí I. Data: 10 de maig de 1403. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

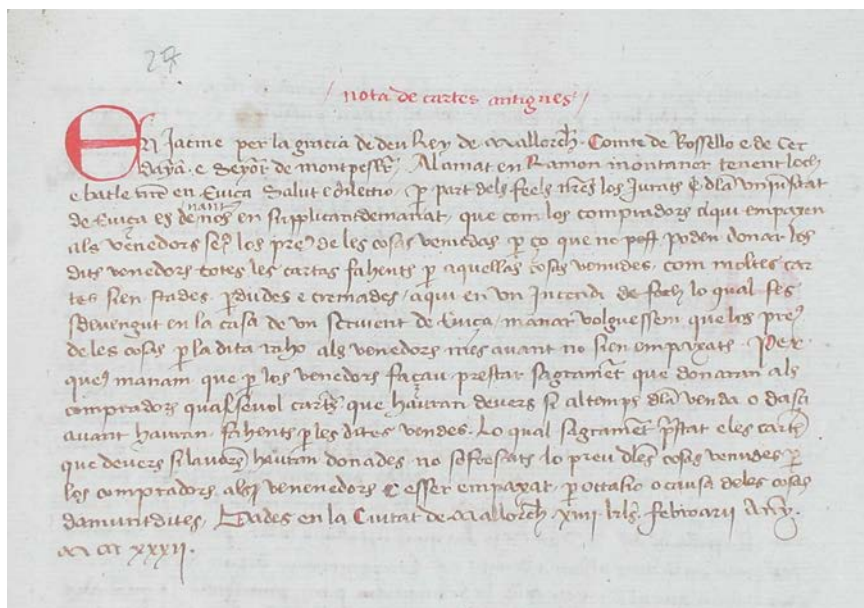

Figura 3. Carta del rei Jaume III dirigida al seu lloctinent a Eivissa Ramon Muntaner i copiada al Llibre de privilegis o Llibre de la cadena. Data: 14 de febrer de 1332. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

Figura 4. Portada del Llibre de Juraria corresponent al bienni 1571-1572.
Antiga Universitat d'Eivissa i Formentera. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).

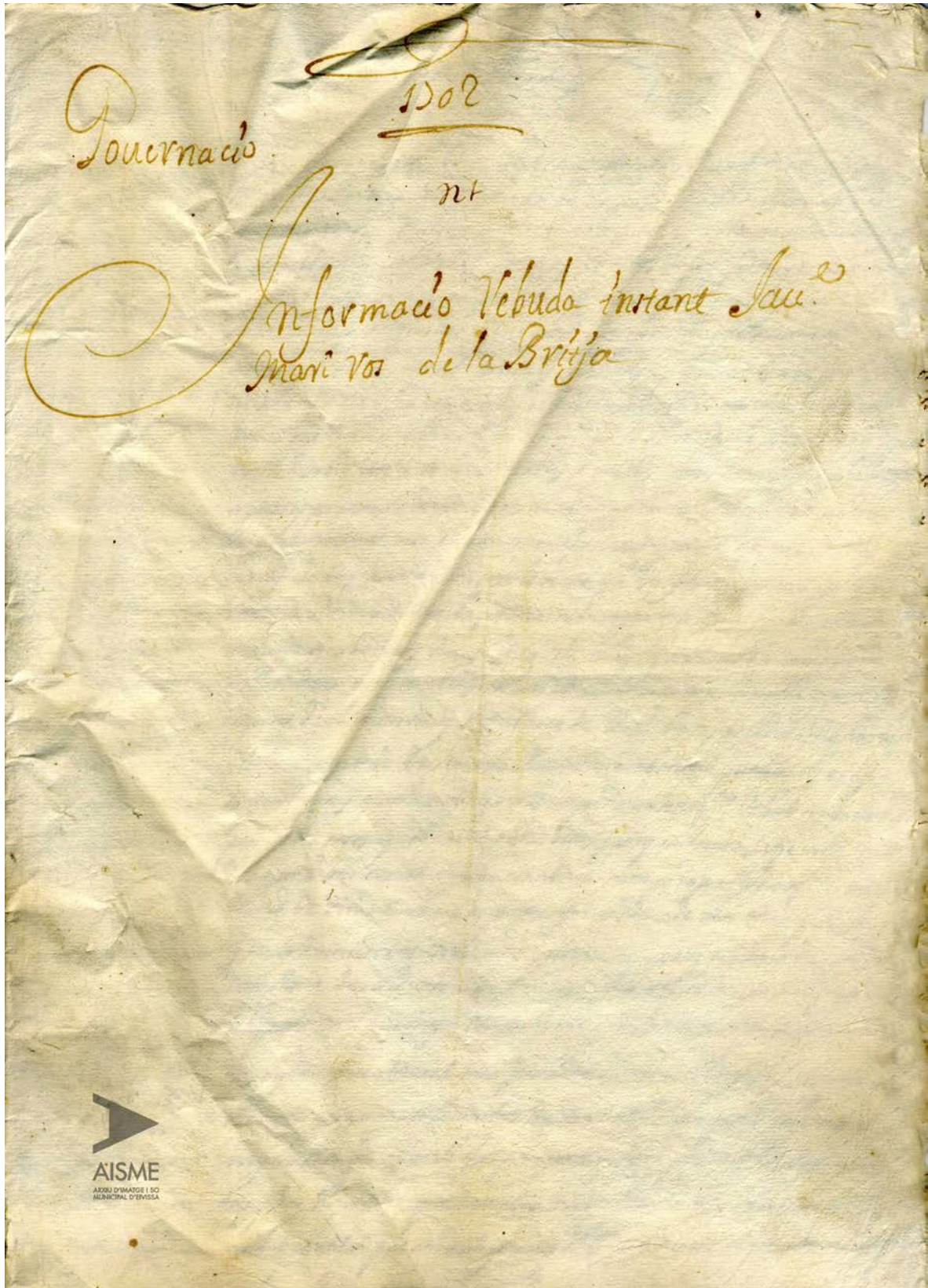

Figura 5. Portada de l'expedient de la Cúria de la Reial Governació incoat contra Jaume Marí Ros del lloc de Labritja. Data: 1702. Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera (AHEiF).